

PRELIMS 2026 • SUBJECT SAMPLE

GPSC વજિયપથ — વર્ગ ૧ અને ૨ વ્યૂહરચના

Complete Strategy for Class 1 & 2

૨૦ પાનાંનો સેમ્પલ • 20 Pages

● **Complete Course**
8 Subjects · 500+ Pages

● **Latest Syllabus**
GPSC Prelims 2026

● **Instant Download**
PDF · Lifetime Access

Get the FULL course today

Rs.299 ~~Rs.4,999~~

SAVE 94% • Limited Time Offer

WhatsApp: +91 9409658027

jobpdfbookacademy.in/gpsc-rocket

BUY NOW

rzp.io/rzp/gpsc-rocket-2026

મુખ્ય પરીક્ષા અને ઇન્ટરવ્યુ માટે ઊંડાણપૂર્વકનું વહીવટી વિશ્લેષણ

GPSC વિજયપથ: વર્ગ ૧ અને ૨ માટેની સર્વગ્રાહી વ્યૂહરચના

મુખ્ય પરીક્ષા અને ઇન્ટરવ્યુ માટે ઊંડાણપૂર્વકનું વહીવટી
વિશ્લેષણ

WRITTEN BY

Anonymous

First Edition • 2026

GPSC વિજયપથ: વર્ગ ૧ અને ૨ માટેની સર્વગ્રાહી વ્યૂહરચના

Copyright © 2026 Anonymous

All rights reserved.

No part of this publication may be reproduced, distributed,
or transmitted in any form or by any means without prior written permission.

First Edition · 2026

વિષય-સૂચિ

01 પરીક્ષાનું માળખું અને મનોવૈજ્ઞાનિક સજ્જતા

GPSC પરીક્ષાની આધુનિક પદ્ધતિ અને UPSC સાથેની તેની સમાનતાનું વિશ્લેષણ. આ પ્રકરણમાં યોગ્ય અભ્યાસ...

02 ગુજરાતનો વારસો: પ્રાચીન સભ્યતાથી સાંસ્કૃતિક ગૌરવ

સિંધુ ખીણની સભ્યતાથી શરૂ કરીને ગુજરાતના વિશિષ્ટ ઇતિહાસ અને તે સમયના વહીવટી માળખાની ઊંડી સમજ.

03 સ્વતંત્રતા સંગ્રામ અને ગુજરાતની વિશિષ્ટ ભૂમિકા

ભારતના સ્વાતંત્ર્ય સંગ્રામમાં ગુજરાતના સત્યાગ્રહો અને મહાન નેતાઓના પ્રદાનનું પરીક્ષાલક્ષી વિશ્લેષણ.

04 ભારતીય રાજ્યવ્યવસ્થા અને બંધારણીય માળખું

ભારતીય સંવિધાનના મહત્વના અંગો, સંઘવાદ અને લોકશાહીના પાયાના સિદ્ધાંતોનું વિગતવાર વર્ણન.

05 ભારતીય અર્થતંત્ર, નયોજન અને ગુજરાતનો વિકાસ

ભારતીય અર્થવ્યવસ્થાની જટિલતાઓ, આર્થિક નીતિઓ અને ગુજરાતના આર્થિક મોડેલનો અભ્યાસ.

06 વિજ્ઞાન, ટેકનોલોજી અને પર્યાવરણીય પડકારો

આધુનિક યુગની ટેકનોલોજી, અવકાશ વિજ્ઞાન અને જૈવવિવિધતાના સંરક્ષણ માટેના વૈશ્વિક અને સ્થાનિક...

07 લોકપ્રશાસન, નીતિશાસ્ત્ર અને સુશાસન

એક વહીવટી અધિકારી તરીકે જરૂરી નૈતિક મૂલ્યો, પારદર્શિતા અને ભ્રષ્ટાચાર વિરોધી માળખાનું વિશ્લેષણ.

08 આંતરરાષ્ટ્રીય સંબંધો અને ઇન્ટરવ્યુ માર્ગદર્શન

ભારતની વિદેશ નીતિ અને ઇન્ટરવ્યુ બોર્ડ સમક્ષ રજૂઆત કરવાની કળા.

01

CHAPTER • 01

પરીક્ષાનું માળખું અને મનોવૈજ્ઞાનિક સજ્જતા

GPSC પરીક્ષાની આધુનિક પદ્ધતિ અને UPSC સાથેની તેની સમાનતાનું વિશ્લેષણ આ પ્રકરણમાં યોગ્ય અભ્યાસ સામગ્રીની પસંદગી અને સફળતા માટેની માનસિકતા પર ભાર મૂકવામાં આવ્યો છે.

15 મિનિટનું વાચન

પ્રકરણ ૧: પરીક્ષાનું માળખું અને મનોવૈજ્ઞાનિક સજ્જતા

GPSC (ગુજરાત જાહેર સેવા આયોગ) ની વર્ગ ૧ અને ૨ ની પરીક્ષા એ માત્ર એક સ્પર્ધાત્મક કસોટી નથી, પરંતુ વહીવટી ક્ષમતા, ધૈર્ય અને વિશ્લેષણાત્મક વિચારધારાની કસોટી છે. આજના બદલાતા સમયમાં જ્યારે GPSC એ પોતાનું માળખું UPSC (સંઘ લોક સેવા આયોગ) ને અનુરૂપ બનાવ્યું છે, ત્યારે ઉમેદવારો માટે માત્ર 'શું વાંચવું' તેના કરતા 'કેવી રીતે વાંચવું' અને 'કેવી રીતે પ્રસ્તુત કરવું' તે સમજવું અનિવાર્ય બન્યું છે. આ પ્રકરણનો હેતુ તમને પરીક્ષાના જટિલ માળખાથી પરિચિત કરવાનો અને એક સફળ વહીવટી અધિકારી તરીકેની માનસિકતા કેળવવામાં મદદ કરવાનો છે.

GPSC વર્ગ ૧ અને ૨: પરીક્ષાના વિવિધ તબક્કાઓનું વિશ્લેષણ

GPSC ની પસંદગી પ્રક્રિયા સામાન્ય રીતે ત્રણ સ્તરોમાં વહેંચાયેલી હોય છે: પૂર્વ પરીક્ષા (Prelims), મુખ્ય પરીક્ષા (Mains), અને વ્યક્તિત્વ કસોટી (Interview). આ ત્રણેય તબક્કાઓ ઉમેદવારના વ્યક્તિત્વના અલગ-અલગ પાસાઓની ચકાસણી કરે છે. પ્રથમ તબક્કો એટલે કે પૂર્વ પરીક્ષા ગાળણ પ્રક્રિયા છે, જેમાં ઉમેદવારની ચોકસાઈ અને ઝડપની કસોટી થાય છે. અહીં સા-ર્વભૌમત્વ અને ધર્મનિરપેક્ષતા જેવા બંધારણીય સિદ્ધાંતોથી લઈને વર્તમાન પ્રવાહો સુધીની ઊંડી સમજ હોવી જરૂરી છે.

પૂર્વ પરીક્ષાના તબક્કામાં પરંપરાગત રીતે સામાન્ય અભ્યાસના બે પેપરો જોવા મળે છે. સત્તાવાર જાહેરનામા મુજબ, આ પેપરો સામાન્ય રીતે હેતુલક્ષી પ્રકૃતિના હોય છે અને તેમાં નકારાત્મક ગુણ પદ્ધતિ અમલમાં હોવાથી ઉમેદવારે તાર્કિક અનુમાન લગાવવાની કળા વિકસાવવી પડે છે. ત્યારબાદ મુખ્ય પરીક્ષા આવે છે, જે સંપૂર્ણપણે વર્ણનાત્મક (Descriptive) હોય છે. અહીં ઉમેદવારની અભિવ્યક્તિ શક્તિ, ભાષાકીય શુદ્ધતા અને વિષયની ઊંડાણપૂર્વકની સમજ ચકાસવામાં આવે છે. આ તબક્કામાં ભાષા અને સામાન્ય અભ્યાસના વિવિધ પેપરોનો સમાવેશ થાય છે, જે ઉમેદવારના ભવિષ્યનો નિર્ણય કરે છે.

છેલ્લો તબક્કો એટલે કે વ્યક્તિત્વ કસોટી છે. અહીં ઉમેદવારના જ્ઞાન કરતા તેના આત્મવિશ્વાસ, નિર્ણય લેવાની ક્ષમતા અને વહીવટી નૈતિકતા પર વધુ ભાર મૂકવામાં આવે છે. અધિકારી તરીકેની તમારી સજ્જતા અહીં જ પરખાય છે. શું તમે દબાણ હેઠળ શાંત રહી શકો છો? શું તમારા વિચારોમાં **લોકશાહી મૂલ્યો** પ્રત્યે નિષ્ઠા છે? આ પ્રશ્નોના જવાબો તમારા ઇન્ટરવ્યુના પ્રદર્શનને સુધારે છે.

કોષ્ટક: પરીક્ષાના તબક્કાઓ અને સંભવિત માળખું

તબક્કો	વિષયો/પેપર	સ્વરૂપ	નોંધ
TABLE 1			
૧. પૂર્વ પરીક્ષા	સામાન્ય અભ્યાસના પેપરો	હેતુલક્ષી (MCQ)	અંદાજિત ૪૦૦ ગુણની મર્યાદા (ચોક્કસ ગુણ માટે GPSC સાઈટ જુઓ)
૨. મુખ્ય પરીક્ષા	ભાષા (ગુજરાતી, અંગ્રેજી), નિબંધ અને સામાન્ય અભ્યાસ	વર્ણનાત્મક	પેપરોની સંખ્યા અને કુલ ગુણની તાજેતરની માહિતી સત્તાવાર સ્ત્રોત પરથી ચકાસવી
૩. ઇન્ટરવ્યુ	વ્યક્તિત્વ કસોટી	મૌખિક	વહીવટી સૂઝ અને નિર્ણય ક્ષમતાની કસોટી

Verify before acting: પૂર્વ પરીક્ષાના ગુણ, પેપરોની સંખ્યા, મુખ્ય પરીક્ષાના વિષયો અને વ્યક્તિત્વ કસોટીના ચોક્કસ ભારાંક (Weightage) માટે હંમેશા GPSC ની સત્તાવાર વેબસાઈટ (gpsc.gujarat.gov.in) પર ઉપલબ્ધ નવીનતમ જાહેરાત ચકાસવી. પરીક્ષા પદ્ધતિમાં સમયાનુસાર ફેરફાર થઈ શકે છે.

FIGURE 1 • સફળતા માટેનું વ્યવસ્થિત આયોજન અને પ્રમાણભૂત અભ્યાસ સામગ્રીનું મહત્વ.

પૂર્વ પરીક્ષા વિરુદ્ધ મુખ્ય પરીક્ષા: સંકલિત તૈયારીનો અભિગમ

બહુધા ઉમેદવારો એવી ભૂલ કરે છે કે તેઓ પહેલા માત્ર પૂર્વ પરીક્ષાની તૈયારી કરે છે અને પ્રિલિમ પાસ થયા પછી મુખ્ય પરીક્ષા વિશે વિચારે છે. આ અભિગમ જોખમી સાબિત થઈ શકે છે. સાચો અભિગમ 'ઇન્ટિગ્રેટેડ લર્નિંગ' છે. ઉદાહરણ તરીકે, જ્યારે તમે ભારતીય બંધારણમાં પંચાયતી રાજ ભણતા હોવ, ત્યારે પૂર્વ પરીક્ષા માટે બંધારણીય સુધારાના ક્રમ અને કલમો યાદ રાખો, પણ સાથે-સાથે મુખ્ય પરીક્ષા માટે લોકશાહી વિકેન્દ્રીકરણના ફાયદા અને મર્યાદાઓનું વિશ્લેષણ પણ કરો.

ગુજરાતનો ઇતિહાસ વાંચતી વખતે સોલંકી યુગ કે મરાઠા શાસન વિશે માત્ર તારીખો યાદ રાખવાને બદલે, તે સમયની વહીવટી વ્યવસ્થા અને કલા-સ્થાપત્યની અસરો વિશે પણ નોંધ તૈયાર કરવી જોઈએ. આથી જ્યારે તમે મુખ્ય પરીક્ષાના પ્રશ્નો લખો, ત્યારે તમારી પાસે તથ્યોની સાથે વિશ્લેષણનું ભાથું તૈયાર હોય. પૂર્વ પરીક્ષા ફેક્ટ્સ પર આધારિત છે, જ્યારે મુખ્ય પરીક્ષા તે ફેક્ટ્સના 'શા માટે' અને 'કેવી રીતે' પર આધારિત છે.

તૈયારીનો પિરામિડ હંમેશા પવિત્ર હોવો જોઈએ: પાયામાં મુખ્ય પરીક્ષાની ગહન સમજ અને ટોચ પર પૂર્વ પરીક્ષાની તથ્યાત્મક સચોટતા. આ પદ્ધતિથી તૈયારી કરવાથી પૂર્વ પરીક્ષાના સમયે રિવિઝન સરળ બને છે અને મુખ્ય પરીક્ષા માટે લખાણની આદત પહેલેથી જ કેળવાય છે. ખાસ કરીને રાજકોષીય નીતિ અને નાણાકીય ખાધ જેવા આર્થિક મુદ્દાઓમાં આ સંકલિત અભિગમ ખૂબ જ જરૂરી છે.

Case Study: સંકલિત અભિગમની સફળતા

ભાવિન નામના એક ઉમેદવારે ૨૦૨૨માં GPSC ની તૈયારી શરૂ કરી. તેણે પ્રથમ છ મહિના માત્ર મુખ્ય પરીક્ષાના વિષયો જેવા કે નીતિશાસ્ત્ર (Ethics) અને જાહેર વહીવટ (Public Administration) પર ધ્યાન કેન્દ્રિત કર્યું. જ્યારે પૂર્વ પરીક્ષાના ત્રણ મહિના બાકી હતા, ત્યારે તેણે ફેક્ટ્સ અને ડેટા પર ધ્યાન આપ્યું. પરિણામે, તેણે માત્ર પ્રિલિમ જ ક્લિયર ન કરી, પરંતુ મુખ્ય પરીક્ષામાં પણ ઉચ્ચ સ્કોર મેળવ્યો કારણ કે તેની પાસે દરેક મુદ્દા પર વિશ્લેષણાત્મક પકડ હતી.

Warning: માત્ર વન-લાઇનર પ્રશ્નો વાંચવાથી પૂર્વ પરીક્ષા કદાચ પાસ થઈ જવાય, પણ મુખ્ય પરીક્ષામાં ગંભીર મુશ્કેલી પડી શકે છે. ઊંડાણપૂર્વકનું વાંચન જ શ્રેષ્ઠ વિકલ્પ છે.

અભ્યાસક્રમનું વિગતવાર વિભાજન અને ટાઈમ-ટેબલ મેનેજમેન્ટ

GPSC નો અભ્યાસક્રમ સમુદ્ર જેવો વિશાળ છે, પરંતુ જો તેને યોગ્ય રીતે વિભાજિત કરવામાં આવે તો તે સાધ્ય છે. સૌથી પહેલા અભ્યાસક્રમને બે ભાગમાં વહેંચો: સ્થિર (Static) અને ગતિશીલ (Dynamic). ઇતિહાસ, ભૂગોળ અને બંધારણ એ સ્થિર ભાગો છે, જે બદલાતા નથી. જ્યારે અર્થતંત્ર, વિજ્ઞાન અને ટેકનોલોજી તથા પર્યાવરણ એ ગતિશીલ ભાગો છે, જે વર્તમાન પ્રવાહો સાથે સતત અપડેટ કરવા પડે છે.

ટાઈમ-ટેબલ બનાવતી વખતે 'રીડિંગ સ્લોટ્સ' ને એવી રીતે ગોઠવો કે દિવસના પ્રથમ ભાગમાં અધરા વિષયો અને બીજા ભાગમાં વર્તમાન પ્રવાહો અથવા ગણિત જેવા વિષયો આવે. પ્રત્યેક અઠવાડિયે એક દિવસ રિવાઇઝન માટે અનામત રાખો. **સસ્ટેનેબલ ડેવલપમેન્ટ** ગોલ્સ (SDGs) મુજબ તમારી પ્રગતિનું મૂલ્યાંકન કરો. જો તમે કોઈ દિવસ ટાર્ગેટ પૂરો ન કરી શકો, તો તેને પછીના અઠવાડિયે કવર કરવાની કોશિશ કરો.

તમારા સમયપત્રકમાં ન્યૂઝપેપર વાંચન માટે ઓછામાં ઓછો એક કલાક ફાળવવો જોઈએ. **પ્રેસ ઇન્ફોર્મેશન બ્યુરો (PIB)** અને **ગુજરાત સરકારનું બજેટ પ્રકાશન** જેવા સ્ત્રોતોને ટાઈમ-ટેબલમાં નિયમિત સ્થાન આપો. ખાસ કરીને **પર્યાવરણીય પ્રભાવ આકારણી (EIA)** જેવા વિષયોમાં તાજેતરના ફેરફારોની નોંધ લેવી જરૂરી છે. શિસ્તબદ્ધ સમયપત્રક જ તમને લાંબી રેસનો ઘોડો બનાવશે.

એક આદર્શ દૈનિક સમયપત્રક (નમૂનો)

1. સવારે ૬:૦૦ - ૮:૩૦: ઇતિહાસ અથવા બંધારણ (Static Part)
2. સવારે ૮:૩૦ - ૧૧:૩૦: અર્થતંત્ર અથવા વિજ્ઞાન (Dynamic Part)
3. બપોરે ૨:૦૦ - ૪:૦૦: ન્યૂઝપેપર વાંચન અને નોટ્સ નિર્માણ
4. સાંજે ૫:૦૦ - ૭:૦૦: ગણિત/રીઝનિંગ અથવા ભાષા (ગુજરાતી/અંગ્રેજી)
5. રાત્રે ૮:૦૦ - ૧૦:૩૦: દિવસભરના વાંચનનું ક્વિક રિવિઝન

Pro Tip: ટાઈમ-ટેબલ કાગળ પર નહીં, આયરણમાં હોવું જોઈએ. દર રવિવારે એક મોક ટેસ્ટ આપવાની આદત કેળવો, જે તમારા સમય વ્યવસ્થાપનને સુધારશે.

સંદર્ભ પુસ્તકો અને અધિકૃત સ્રોતોની સત્યતા

બજારમાં મટિરિયલનો રાફડો ફાટ્યો છે, પરંતુ એક ગંભીર ઉમેદવારે 'સોર્સ મિનિમાઇઝેશન' અને 'મેક્સિમમ રિવિઝન' નો મંત્ર અપનાવવો જોઈએ. GPSC માટે **ગુજરાત રાજ્ય પાઠ્યપુસ્તક મંડળ (GCERT)** અને **NCERT** ના પુસ્તકો પાચો છે. ત્યાર-પછી જ સંદર્ભ પુસ્તકો તરફ વળવું જોઈએ. ઉદાહરણ તરીકે, ભારતનું બંધારણ સમજવા માટે લક્ષ્મીકાંત અને અર્થતંત્ર માટે નિતિન સિંઘાનિયા અથવા રમેશ સિંહના પુસ્તકો પ્રમાણભૂત ગણાય છે.

ગુજરાતના સંદર્ભમાં **ગ્રંથ નિર્માણ બોર્ડ**ના પુસ્તકો સૌથી વધુ વિશ્વસનીય છે. ઇતિહાસ માટે હસમુખ ધીરજલાલ સાંકળિયા કે ગુજરાતનો ઇતિહાસ (ગ્રંથ નિર્માણ બોર્ડ) વાંચવા જોઈએ. સાંસ્કૃતિક વારસા માટે હસુતાબેન સેદાણીનું પુસ્તક ઉત્તમ છે. ડેટા અને આંકડાકીય માહિતી માટે હંમેશા **ભારત સરકારનો આર્થિક સર્વેક્ષણ** અને **નીતિ આયોગના વિઝન ડોક્યુમેન્ટ્સ** પર જ ભરોસો રાખવો.

ટેકનોલોજી અને વિજ્ઞાન માટે **ISRO** ની વેબસાઇટ અને **ડિજિટલ ઇન્ડિયા** પોર્ટલનો ઉપયોગ કરવો જોઈએ. અફવાઓ અને સોશિયલ મીડિયા પર ફરતા બિન-અધિકૃત પીડીએફ મટિરિયલથી દૂર રહો. હંમેશા યાદ રાખો કે ખોટી માહિતી પરીક્ષામાં તમારા ગુણ કાપી શકે છે. સાચું મટિરિયલ તમને વિષયની ઊંડાણપૂર્વકની સમજ આપે છે, જે મુખ્ય પરીક્ષામાં જવાબ લેખન વખતે દેખાઈ આવે છે.

અધિકૃત સ્રોતોની યાદી

ઇતિહાસ: GCERT ધોરણ ૬ થી ૧૨, યુવા ઉપનિષદ/ગ્રંથ નિર્માણ બોર્ડ.

બંધારણ: એમ. લક્ષ્મીકાંત (ભારતનું બંધારણ), **બંધારણીય સુધારો** માટે સત્તાવાર ગેઝેટ.

અર્થતંત્ર: GCERT, બજેટ, ઇકોનોમિક સર્વે, અને મૂળાલ પટેલના લેક્ચર્સ.

વિજ્ઞાન: NCERT અને ISRO/DRDO ના સત્તાવાર હેન્ડબુક્સ.

વારસો: જોરાવરસિંહ જાદવ (લોકકળા અને સંસ્કૃતિ), હસુતાબેન સેદાણી.

Note: કોઈ પણ પુસ્તક ખરીદતા પહેલા તેના લેખક અને આવૃત્તિની ચકાસણી કરો. જૂના ડેટા વાળા પુસ્તકો અર્થતંત્ર અને પર્યાવરણ જેવા વિષયોમાં નુકસાન કરી શકે છે.

FIGURE 2 • રાજ્ય અને રાષ્ટ્રીય સ્તરના અધિકૃત પાઠ્યપુસ્તકોની સંગ્રહ અને મહત્વ.

વહીવટી સુધારણા આયોગના અહેવાલોનું મહત્વ

ઘણા ઉમેદવારો **વહીવટી સુધારણા આયોગ (ARC)** ના અહેવાલોને અવગણે છે, પરંતુ મુખ્ય પરીક્ષાના GS-2 અને નીતિશાસ્ત્રના પેપરમાં આ અહેવાલો સુવર્ણની ખાણ સમાન છે. બીજા વહીવટી સુધારણા આયોગના અહેવાલોમાં 'નૈતિકતા અને વહીવટ' (Ethics in Governance) અને 'સ્થાનિક વહીવટ' પર ખાસ ભાર મૂકવામાં આવ્યો છે. આ અહેવાલો વાંચવાથી તમને સરકારી તંત્રની ખામીઓ અને તેને સુધારવાના ઉપાયો વિશે વ્યાવસાયિક દ્રષ્ટિકોણ મળે છે.

જ્યારે તમે મુખ્ય પરીક્ષામાં કોઈ પ્રશ્નનો જવાબ લખો છો, ત્યારે જો તમે ARC ના સૂચનોનો ઉલ્લેખ કરો, તો તમારો જવાબ અન્ય ઉમેદવારો કરતા અલગ તરી આવે છે. ઉદાહરણ તરીકે, **નાગરિક ચાર્ટર** (Citizen's Charter) અથવા **માહિતીનો અધિકાર** (RTI) વિશેના જવાબોમાં ARC-2 ના નિષ્કર્ષ ટાંકવાથી પેપર ચેક કરનાર પર સારી છાપ પડે છે. આ અહેવાલો તમને શુદ્ધ વહીવટી ભાષા અને પારિભાષિક શબ્દોનો ઉપયોગ કરતા શીખવે છે.

વહીવટી સુધારણા આયોગના અહેવાલોમાં **ભ્રષ્ટાચાર નાબૂદી**, **ન્યાયિક સક્રિયતા**, અને **વહીવટી ન્યાયપંચ** જેવા મુદ્દાઓ પર ઊંડાણપૂર્વક ચર્ચા કરવામાં આવી છે. એક વહીવટી અધિકારી તરીકે તમારી પાસે અપેક્ષા રાખવામાં આવે છે કે તમે સમસ્યાને વહીવટી દ્રષ્ટિકોણથી જુઓ અને તેના વ્યવહારુ ઉકેલો આપો. આ ક્ષમતા વિકસાવવા માટે ARC અહેવાલોનું વાંચન અને મંથન અનિવાર્ય છે.

Case Study: ARC અહેવાલનો પ્રભાવ

એક સામાન્ય પ્રશ્ન છે: "ભારતમાં ભ્રષ્ટાચાર રોકવા માટેના ઉપાયો જણાવો."

સામાન્ય જવાબ: "કાયદા કડક કરવા જોઈએ, લોકોને જાગૃત કરવા જોઈએ."

વહીવટી જવાબ (ARC ના આધારે): "બીજા વહીવટી સુધારણા આયોગ (ARC-2) ના ચોથા અહેવાલ મુજબ, વહીવટમાં પારદર્શિતા લાવવા માટે 'માહિતી ટેકનોલોજી' નો ઉપયોગ વધારવો, લોકપાલની સંસ્થાને મજબૂત કરવી અને વિહસલ બ્લોઅર્સ પ્રોટેક્શન એક્ટનો કડક અમલ કરવો જોઈએ."

નિશ્ચિતપણે, બીજો જવાબ વધુ ગુણ મેળવશે.

Important: સંપૂર્ણ ARC અહેવાલો વાંચવાને બદલે તેની 'Summary' અથવા મુખ્ય ભલામણો પર ધ્યાન કેન્દ્રિત કરો, જે ઇન્ટરવ્યુમાં પણ તમારો પક્ષ મજબૂત બનાવવામાં મદદરૂપ થશે.

નોટ્સ બનાવવાની કળા: પરંપરાગત વિરુદ્ધ ડિજિટલ પદ્ધતિ

નોટ્સ બનાવવી એ તૈયારીનો સૌથી મહત્વનો ભાગ છે. વાંચતી વખતે બધું જ મહત્વનું લાગે છે, પણ ખરેખર નોટ્સમાં તો તે જ હોવું જોઈએ જે તમે પરીક્ષાના છેલ્લા ૧૫ દિવસમાં રિવાઈઝ કરી શકો. પરંપરાગત પદ્ધતિમાં હાથથી લખીને નોટ્સ બનાવવાનો ફાયદો એ છે કે તે યાદ રાખવામાં મદદ કરે છે અને લખવાની પ્રેક્ટિસ પણ થાય છે. જોકે, તેમાં અપડેટ કરવું મુશ્કેલ બને છે.

ડિજિટલ પદ્ધતિ (Evernote, Notion, અથવા OneNote) નો ફાયદો એ છે કે તમે તેમાં ન્યૂઝપેપરના લેખો અને લિંક્સ સરળતાથી એડ કરી શકો છો. ખાસ કરીને **ગ્રીનહાઉસ અસર** કે **આબોહવા પરિવર્તન** જેવા મુદ્દાઓ જેમાં સતત નવો ડેટા આવતો હોય, ત્યાં ડિજિટલ નોટ્સ ખૂબ જ ઉપયોગી સાબિત થાય છે. તમારે બંને પદ્ધતિઓનું મિશ્રણ (Hybrid Approach) અપનાવવું જોઈએ. સ્થિર વિષયો માટે રજિસ્ટર અને ગતિશીલ વિષયો માટે ડિજિટલ ફોર્મેટનો ઉપયોગ કરો.

નોટ્સ હંમેશા કી-વર્ડ્સ (Key-words) અને ફ્લોચાર્ટના સ્વરૂપમાં હોવી જોઈએ. આખા વાક્યો લખવાને બદલે મુદ્દાઓ પાડો. **મૂળભૂત માળખું (Basic Structure)** જેવા કાનૂની મુદ્દાઓમાં સુપ્રીમ કોર્ટના ચુકાદાઓના નામ અને વર્ષની અલગ નોંધ બનાવો. તમારી નોટ્સ જ તમારી પરીક્ષાની રણભૂમિ પરનું હથિયાર છે, માટે તેને તિક્ષણ અને સુવ્યવસ્થિત રાખો.

નોટ્સ બનાવવાની ૫-સ્ટેપ પદ્ધતિ

- 1. સિલેબસ મેપિંગ:** સૌથી પહેલા અભ્યાસક્રમનો મુદ્દો લખો.
- 2. સ્ત્રોતોનું એકત્રીકરણ:** ૨-૩ મુખ્ય સ્ત્રોતોમાંથી મુદ્દા મેળવો.
- 3. સારાંશ (Condense):** ૧૦ પેજનું વાંચન ૨ પેજમાં સમાવો.
- 4. ઉમેરો (Add-ons):** ડેટા, ડાયાગ્રામ અને વર્તમાન પ્રવાહો ઉમેરો.
- 5. પુનરાવર્તન સ્પેસ:** પેજની નીચે લાઈન છોડો જેથી ભવિષ્યમાં નવો ડેટા ઉમેરી શકાય.

Warning: બીજાની નોટ્સ વાંચવાને બદલે પોતાની નોટ્સ બનાવો. પોતાની નોટ્સમાં રહેલી ભાષા અને તર્ક જેટલો યાદ રહે છે, તેટલો બીજાની નોટ્સમાં નથી રહેતો.

પરીક્ષાના ભયને દૂર કરવો અને આત્મવિશ્વાસ કેળવવો

GPSC ની સફર લાંબી અને ક્યારેક કંટાળાજનક હોઈ શકે છે. ઘણા ઉમેદવારો 'બર્નઆઉટ' અનુભવે છે અથવા પરીક્ષાના ડરથી પીછેહઠ કરે છે. આ ભયને દૂર કરવા માટેની શ્રેષ્ઠ રીત છે - 'નાના લક્ષ્યો અને સતત પ્રયત્નો'. રોજિંદા ટાર્ગેટ પૂરા કરવાથી તમારામાં આત્મવિશ્વાસ વધશે. યાદ રાખજો કે **લોકશાહી મૂલ્યો**માં શ્રદ્ધા ધરાવતો ભાવિ અધિકારી ક્યારેય અસમંજસમાં નથી રહેતો.

માનસિક સ્વાસ્થ્યનું ધ્યાન રાખવું એટલું જ જરૂરી છે જેટલું ઇતિહાસ ભૂગોળ ભણવું. યોગ, ધ્યાન અને પૂરતી ઊંઘ તમારા મગજની કાર્યક્ષમતા વધારે છે. **સામૂહિક જવાબદારી** અને નેતૃત્વના ગુણો ત્યારે જ આવશે જ્યારે તમે અંદરથી મજબૂત હશો. તમારી આસપાસ સકારાત્મક લોકોનું જૂથ રાખો અને નકારાત્મકતા ફેલાવનારાઓથી દૂર રહો. અસફળતાનો ડર રાખવાને બદલે શીખવાની પ્રક્રિયા પર ધ્યાન આપો.

દરરોજ અરીસા સામે ઉભા રહીને ઇન્ટરવ્યુની તૈયારીના ભાગ રૂપે બોલો. તમારા અવાજની મૃદુતા અને આત્મવિશ્વાસ જ તમને ટોચ પર લઈ જશે. પરીક્ષા રૂમમાં જ્યારે તમે પેપર હાથમાં લો, ત્યારે એવું અનુભવો કે તમે પહેલેથી જ એક અધિકારી છો અને તમારે ન્યાયાધીશની જેમ તર્કબદ્ધ જવાબો આપવાના છે. આ મનોવૈજ્ઞાનિક અભિગમ જ તમારી અડધી જીત સુનિશ્ચિત કરશે.

માનસિક સજ્જતા માટેની વ્યૂહરચનાઓ

વિઝ્યુલાઇઝેશન: તમારી જાતને લાલબત્તીવાળી ગાડીમાં કે સચિવાલયમાં કાર્યરત જુઓ.

મેડિટેશન: દિવસમાં ૧૫ મિનિટ મૌન પાળીને એકાગ્રતા વધારો.

મોક ઇન્ટરવ્યુ: પરીક્ષા પહેલાં રુબરુ મુલાકાતનો અનુભવ મેળવો.

સ્વ-મૂલ્યાંકન: તમારી નબળાઈઓને સ્વીકારો અને તેની ઉપર કામ કરો.

Pro Tip: જો તમને લાગે કે તમે અટકી ગયા છો, તો યાદ કરો કે તમે આ તૈયારી કેમ શરૂ કરી હતી. તમારો હેતુ જ તમારી સૌથી મોટી પ્રેરણા છે.

FIGURE 3 • લક્ષ્ય સુધી પહોંચવા માટેના મનોવૈજ્ઞાનિક પડકારો અને તેના વિજયનું પ્રતીકાત્મક નિરૂપણ.

સામાન્ય ગેરસમજો અને વાસ્તવિકતા

તૈયારી દરમિયાન ઉમેદવારો ઘણીવાર કેટલીક ખોટી માન્યતાઓનો શિકાર બને છે. આ ગેરસમજોને દૂર કરવી ખૂબ જ જરૂરી છે, કારણ કે તે તમારી તૈયારીની દિશા બદલી શકે છે. અહીં કેટલીક રૂઢિચુસ્ત માન્યતાઓ અને તેની પાછળની વાસ્તવિકતા રજૂ કરવામાં આવી છે.

ગેરસમજ ૧: માત્ર ફેક્ટ્સ યાદ રાખવાથી પરીક્ષા પાસ થઈ શકે છે. વાસ્તવિકતા: આ સૌથી મોટી ભૂલ છે. GPSC હવે ફેક્ટ્સની સાથે વિશ્લેષણ પૂછે છે. પૂર્વ પરીક્ષામાં પણ વિધાનોવાળા પ્રશ્નોની સંખ્યા વધી છે. એટલે કે, તમારે વિષયના ઊંડાણ (Concept) ને સમજવો પડશે. માત્ર ગોખણપટ્ટી કામ નહિ આવે.

ગેરસમજ ૨: પ્રાદેશિક ભાષામાં લખવાથી ગુણ ઓછા મળે છે. વાસ્તવિકતા: ના, આ પાયાવિહોણી વાત છે. GPSC માં દર વર્ષે ઘણા ઉમેદવારો શુદ્ધ ગુજરાતી માધ્યમમાં પરીક્ષા પાસ કરીને ટોપ કરે છે. અગત્યનું એ છે કે તમે તમારા વિચારો કે-ટલી અસરકારક રીતે અને સચોટ વહીવટી ભાષામાં રજૂ કરો છો. અંગ્રેજી શબ્દોનો જરૂર પડ્યે ઉલ્લેખ કરી શકાય છે, પણ ભાષા પર પ્રભુત્વ હોવું જોઈએ.

ગેરસમજ ૩: જૂના પ્રશ્નપત્રોનું વિશ્લેષણ કરવું સમયનો બગાડ છે. વાસ્તવિકતા: હકીકતમાં, જૂના પ્રશ્નપત્રો એ 'લાઇટ હાઉસ' સમાન છે. તે તમને બતાવે છે કે આયોગ કેવા પ્રકારના પ્રશ્નો પૂછે છે, કયા ટોપિક પર વધુ ભાર મૂકે છે અને પ્રશ્નોનું સ્તર કેવું હોય છે. વિશ્લેષણ વગરની તૈયારી એ હોકાયંત્ર વગરની જળયાત્રા જેવી છે.

કોષ્ટક: માન્યતા વિરુદ્ધ સત્ય

માન્યતા	સત્ય (વાસ્તવિકતા)
TABLE 2	
૧૮ કલાક વાંચન જરૂરી છે.	ગુણવત્તા (Quality) મહત્વની છે, સામાન્ય રીતે ૮-૧૦ કલાક પૂરતા છે.
માત્ર ટૂંકી નોટ્સ જ વાંચવી.	ઊંડાણપૂર્વક પાઠ્યપુસ્તકો વાંચ્યા પછી જ ટૂંકી નોટ્સ કામ લાગે.
દરેક વિષયમાં નિષ્ણાત બનવું.	તમારે નિષ્ણાત (Specialist) નહીં, પણ જનરલિસ્ટ (Generalist) બનવાનું છે.
દિલ્હી જઈને કોચિંગ લેવું અનિવાર્ય છે.	આજના ડિજિટલ યુગમાં ઘરે બેસીને શ્રેષ્ઠ સંસાધનોથી તૈયારી શક્ય છે.

Important: હંમેશા અધિકૃત સ્ત્રોતો અને તમારા પોતાના આત્મવિશ્વાસ પર ભરોસો રાખો. અફવાઓ પર ધ્યાન આપવું એ સફળતાના માર્ગમાં અવરોધ છે.

પ્રકરણ ૧ નો સારાંશ

આ પ્રકરણમાં આપણે GPSC પરીક્ષાના ત્રિસ્તરીય માળખા અને તેની ગંભીરતા વિશે સમજ મેળવી. પૂર્વ અને મુખ્ય પરીક્ષાની સંકલિત તૈયારી, અધિકૃત સ્ત્રોતોની પસંદગી અને ARC અહેવાલો જેવા મહત્વના દસ્તાવેજોના ઉપયોગ પર ભાર મૂક્યો. વધુમાં, યોગ્ય ટાઈમ-ટેબલ અને નોટ્સ બનાવવાની પદ્ધતિ તેમજ માનસિક સજ્જતા કેળવવાના ઉપાયો પણ જોયા.

મુખ્ય પરીક્ષા માટે નમૂનારૂપ પ્રશ્નો:

૧. "GPSC ની બદલાતી પરીક્ષા પદ્ધતિ ઉમેદવારો પાસેથી માત્ર જ્ઞાન જ નહીં પણ તાર્કિક ક્ષમતાની અપેક્ષા રાખે છે." - ચર્ચા કરો. ૨. વહીવટી ક્ષેત્રે 'લોકશાહી વિકેન્દ્રીકરણ' ને પ્રોત્સાહન આપવા માટે ૭૩મા અને ૭૪મા બંધારણીય સુધારાના મહત્વનું મૂલ્યાંકન કરો. ૩. નીતિશાસ્ત્ર (Ethics) ના દ્રષ્ટિકોણથી જાહેર સેવામાં 'સત્યનિષ્ઠા' અને 'પારદર્શિતા' વચ્ચેના સંબંધને વર્ણવો.

Verify before acting: પરીક્ષાના ફોર્મ ભરવાની તારીખ, વય મર્યાદા અને ફી વિશેની ચોક્કસ માહિતી માટે હંમેશા GPSC ની સત્તાવાર વેબસાઇટ (gpsc.gujarat.gov.in) ની મુલાકાત લેવી.

ડિસ્ક્લેમર: આ માર્ગદર્શિકા શૈક્ષણિક હેતુ માટે છે. પરીક્ષાના નિયમો અને અભ્યાસક્રમમાં ફેરફાર થઈ શકે છે, જેની સમયાંતરે આયોગની વેબસાઇટ પર ચકાસણી કરવી જોઈએ.

લેખન કૌશલ્યનો વિકાસ: મુખ્ય પરીક્ષાનો પ્રાણ

મુખ્ય પરીક્ષામાં તમારી સફળતા કેવળ તમે કેટલું જાણો છો તેના પર નહીં, પરંતુ તમે જે જાણો છો તેને કઈ રીતે રજૂ કરો છો તેના પર નિર્ભર છે. ઘણા ઉમેદવારો પાસે જ્ઞાનનો અખૂટ ભંડાર હોય છે, પરંતુ મર્યાદિત સમય અને શબ્દ મર્યાદામાં તેને ઢાળી શકતા નથી. લેખન કૌશલ્ય એ રાતોરાત કેળવાતી પ્રક્રિયા નથી; તે સતત પ્રેક્ટિસ અને સુધારાનો વિષય છે.

તમારા જવાબમાં સચોટતા લાવવા માટે 'બુલેટ પોઈન્ટ્સ', 'અંડરલાઈન' અને 'સબ-હેડિંગ્સ' નો ઉપયોગ અનિવાર્ય છે. ખાસ કરીને વર્ણનાત્મક પ્રશ્નોમાં ડેટા અને ચાર્ટ દ્વારા માહિતી રજૂ કરવાથી તમારો જવાબ વધુ પ્રભાવશાળી બને છે. ઉદાહરણ તરીકે, જો કૃષિ ક્ષેત્રની સમસ્યાઓ વિશે પ્રશ્ન હોય, તો ભારતના નકશામાં પ્રાદેશિક પાકો દર્શાવવા અથવા ઉત્પાદકતાનો ગ્રાફ દોરવો એ વધારાના ગુણ મેળવવાની શ્રેષ્ઠ રીત છે.

સ્ટેપ-બાય-સ્ટેપ જવાબ લેખન પ્રક્રિયા:

૧. **પ્રશ્નનું વિસતરણ (Decoding):** પ્રશ્નમાં રહેલા મુખ્ય શબ્દો (Directives) ઓળખો – જેમ કે 'ચર્ચા કરો', 'ટીકાત્મક મૂલ્યાંકન કરો' અથવા 'સ્પષ્ટ કરો'. દરેક શબ્દ મુજબ જવાબનું માળખું બદલાશે. ૨. **પ્રસ્તાવના (Introduction):** જવાબની શરૂઆત કોઈ તાજેતરના ડેટા, વ્યાખ્યા અથવા બંધારણીય કલમથી કરો. તે ટૂંકી અને આકર્ષક હોવી જોઈએ. ૩. **મુખ્ય ભાગ (Body):** અહીં મુદ્દાસર રજૂઆત કરો. સકારાત્મક અને નકારાત્મક બંને પાસાઓ આવરી લો. ૪. **ઉકેલ/સૂચનો:** સરકારી યોજનાઓ અથવા સમિતિઓના અહેવાલો (જેમ કે ARC અથવા નીતિ આયોગ) ના આધારે ઉકેલો આપો. ૫. **નિષ્કર્ષ (Conclusion):** નિષ્કર્ષ હંમેશા સકારાત્મક અને ભવિષ્યલક્ષી (Forward-looking) હોવો જોઈએ.

તુલનાત્મક ટેબલ: સામાન્ય લેખન વિરુદ્ધ વહીવટી લેખન

લક્ષણ	સામાન્ય લેખન	વહીવટી (અધિકારી જેવું) લેખન
TABLE 3		
શબ્દભંડોળ	સાદી અને બોલચાલની ભાષા	વહીવટી અને પારિભાષિક શબ્દોનો પ્રયોગ
તર્ક	વ્યક્તિગત મંતવ્યો પર આધારિત	તથ્યો, ડેટા અને કાયદાકીય જોગવાઈઓ પર આધારિત
માળખું	પેરેગ્રાફ સ્વરૂપે લખાણ	હેડિંગ્સ, સબ-હેડિંગ્સ અને ડાયાગ્રામનો ઉપયોગ
દ્રષ્ટિકોણ	એકતરફી અથવા પૂર્વગ્રહાયુક્ત	સમતોલ, તટસ્થ અને સમાધાનકારી

અભ્યાસક્રમનું વિગતવાર વિભાજન અને ટાઈમ-ટેબલ મેનેજમેન્ટ

GPSC નો અભ્યાસક્રમ દેખાવમાં વિશાળ લાગે છે, પરંતુ જો તેને વ્યવસ્થિત રીતે વિભાજિત કરવામાં આવે તો તે સાધ્ય છે. 'માઇક્રો-પ્લાનિંગ' એ આ પરીક્ષાની ચાવી છે. તમારે આખા વર્ષના પ્લાનને મહિનામાં, મહિનાના પ્લાનને અઠવાડિયામાં અને અઠવાડિયાના પ્લાનને દિવસમાં વિભાજિત કરવો પડશે. તમારા ટાઈમ-ટેબલમાં વાંચન, રિવિઝન અને પ્રશ્નપત્ર સોલ્વ કરવા માટે સંતુલિત સમય હોવો જોઈએ.

સૌ પ્રથમ, અભ્યાસક્રમને બે ભાગમાં વહેંચો: **સ્થિર (Static)** અને **ગતિશીલ (Dynamic)**. ઇતિહાસ, ભૂગોળ અને વા-રસો સ્થિર વિષયો છે, જ્યારે અર્થતંત્ર, વિજ્ઞાન-ટેકનોલોજી અને પર્યાવરણ ગતિશીલ વિષયો છે જેમાં કરંટ અફેર્સનું વર્ચસ્વ વધુ રહે છે. દિવસના પ્રથમ ભાગમાં અઘરા વિષયો લો અને સાંજનો સમય હળવા વિષયો અથવા ન્યૂઝપેપર વાંચન માટે રાખો.

નમૂનારૂપ સાપ્તાહિક ટાઈમ-ટેબલ (વ્યૂહાત્મક વિભાજન)

૧. **સોમવાર થી શુક્રવાર:** મુખ્ય વિષયોનું ઊંડાણપૂર્વક વાંચન અને સ્ટાન્ડર્ડ પુસ્તકોમાંથી નોટ્સ બનાવવી (રોજના ૮-૧૦ કલાક). ૨. **શનિવાર:** આખા અઠવાડિયા દરમિયાન વાંચેલા મુદ્દાઓનું ઝડપી રિવિઝન અને કરંટ અફેર્સનું સંકલન. ૩. **રવિવાર:** પૂર્વ પરીક્ષાના પ્રશ્નો (MCQs) અને મુખ્ય પરીક્ષાના પ્રશ્નો લખવાની પ્રેક્ટિસ. આ દિવસે નવું વાંચવાનું ટાળો.

કેસ સ્ટડી: સમય વ્યવસ્થાપનનો વિજય એક કામકાજ કરતા ઉમેદવાર (Working Professional) માટે સમય મર્યાદિત હોય છે. તેમણે 'ઓફિસ અવર્સ' દરમિયાન ઓડિયો નોટ્સ સાંભળવી અથવા લંચ બ્રેકમાં ન્યૂઝપેપરની એડિટોરિયલ કોલમ વાંચવી જોઈએ. ઘરે આવ્યા પછીના ૩-૪ કલાક કેવળ લખાણ અને ગહન અભ્યાસ પાછળ ખર્ચવા જોઈએ. સાતત્ય (Consistency) એ કલાકોની સંખ્યા કરતા વધુ મહત્વનું છે.

અભ્યાસક્રમ વિભાજનની ચેકલિસ્ટ:

- [] **ઇતિહાસ:** પ્રાચીન, મધ્યકાલીન અને આધુનિક ભારત + ગુજરાતનો વિશેષ સંદર્ભ.
- [] **સાંસ્કૃતિક વારસો:** લોકકલા, સ્થાપત્ય અને સાહિત્યિક પરંપરાઓ.
- [] **બંધારણ અને પંચાયતી રાજ:** અનુચ્છેદો, સુધારા અને સુપ્રીમ કોર્ટના સીમાચિહ્નરૂપ ચુકાદા.
- [] **અર્થતંત્ર:** બજેટ, આર્થિક સર્વેક્ષણ અને જાહેર નાણાં.
- [] **ગણિત અને તાર્કિક કસોટી:** નિયમિત પ્રેક્ટિસ દ્વારા ચોકસાઈ મેળવવી.

Action Steps: ૧. આજે જ GPSC ના સત્તાવાર અભ્યાસક્રમની પ્રિન્ટ કાઢો અને તેને તમારા સ્ટડી ટેબલ સામે લગાવો. ૨. એક 'સબજેક્ટ લોગ' બનાવો જેમાં તમે કયો ટોપિક કેટલી વાર રિવાઇઝ કર્યો છે તેની નોંધ રહે. ૩. દર ૧૫ દિવસે તમારા પ્રોગ્રેસનું વિશ્લેષણ કરો અને જરૂર જણાય તો વ્યૂહરચનામાં ફેરફાર કરો.

પ્રકરણ ૧ ના અંતિમ નિર્દેશો:

અહીં આપણી પાયાની તૈયારીની ચર્ચા પૂર્ણ થાય છે. યાદ રાખો કે GPSC એ માત્ર એક પરીક્ષા નથી, પણ તમારી ધીરજ અને વ્યક્તિત્વની કસોટી છે. જે ઉમેદવાર સ્પષ્ટ વિઝન, સચોટ મટીરીયલ અને અતુટ નિશ્ચય સાથે મેદાનમાં ઉતરે છે, તેને સફળતા મળવી નિશ્ચિત છે. હવે પછીના પ્રકરણોમાં આપણે દરેક વિષયવાર ઊંડાણપૂર્વકની રણનીતિ અને સ્ત્રોતો વિશે વિગતે ચર્ચા કરીશું.

Verify before acting: પરીક્ષાના નિયમો, પેપર મુજબના ગુણ, સિલેબસમાં ફેરફાર અથવા નવી ભરતીની સૂચના માટે સમયાંતરે ગુજરાત જાહેર સેવા આયોગની સત્તાવાર વેબસાઈટ જોતા રહેવું. આ પુસ્તકમાં આપેલ માહિતી માર્ગદર્શન હેતુ છે, અંતિમ નિર્ણાયક સત્તા આયોગની રહેશે.

02

CHAPTER • 02

ગુજરાતનો વારસો: પ્રાચીન સભ્યતાથી સાંસ્કૃતિક ગૌરવ

સિંધુ ખીણની સભ્યતાથી શરૂ કરીને ગુજરાતના વિશિષ્ટ ઇતિહાસ અને તે સમયના વહીવટી માળખાની ઊંડી સમજ.

15 મિનિટનું વાચન

પ્રકરણ ૨: ગુજરાતનો વારસો: પ્રાચીન સભ્યતાથી સાંસ્કૃતિક ગૌરવ

ગુજરાતની ભૌગોલિક સ્થિતિ અને તેનો ઇતિહાસ પરસ્પર ગાઢ રીતે સંકળાયેલા છે. ભારતના પશ્ચિમ છેડે આવેલું આ રાજ્ય હજારો વર્ષોથી વેપાર, સંસ્કૃતિ અને વહીવટી કુશળતાનું કેન્દ્ર રહ્યું છે. GPSC ની પરીક્ષાના દ્રષ્ટિકોણથી, ગુજરાતનો પ્રાચીન ઇતિહાસ માત્ર તારીખો કે રાજાઓના નામ પૂરતો મર્યાદિત નથી, પરંતુ તે સમયની સામાજિક-આર્થિક વ્યવસ્થા, સ્થાપત્ય કળા અને વહીવટી વિલક્ષણતાઓને સમજવાનો વિષય છે. આ પ્રકરણમાં આપણે સિંધુ ખીણની સભ્યતાના અવશેષોથી શરૂ કરી, સોલંકી યુગના સુવર્ણકાળ અને મરાઠા શાસન સુધીની સફર કરીશું, જે મુખ્ય પરીક્ષાના ઉત્તર લેખન માટે પાયાનું ભાથું પૂરું પાડશે.

૧. ગુજરાતની પ્રાચીન ભૌગોલિક સ્થિતિ અને માનવ વસવાટ

ગુજરાતની ભૂરચના તેના ઇતિહાસની દિશા નક્કી કરવામાં નિર્ણાયક સાબિત થઈ છે. લાંબો દરિયાકિનારો અને ફળદ્રુપ મેદાનોએ અહીં માનવ વસવાટને પ્રારંભિક તબક્કે જ પ્રોત્સાહન આપ્યું હતું. પુરાતત્વીય પુરાવાઓ મુજબ, ગુજરાતમાં સાબરમતી, મહી, નર્મદા અને તાપી નદીઓના કિનારે આદિમાનવના વસવાટના ચિહ્નો મળી આવ્યા છે. પ્રાગૈતિહાસિક કાળમાં શિકાર અને સંગ્રહ-ખોરી પર નિર્ભર માનવ સમુદાયો ધીમે ધીમે સ્થાયી ખેતી તરફ વળ્યા હતા. આ પરિવર્તન ગુજરાતના સામાજિક માળખાના નિર્માણનો પાયો હતો.

ભૌગોલિક દ્રષ્ટિએ ગુજરાત ત્રણ મુખ્ય ભાગોમાં વહેંચાયેલું રહ્યું છે: આનર્ત (ઉત્તર ગુજરાત), લાટ (દક્ષિણ ગુજરાત) અને સૌરાષ્ટ્ર. પ્રાચીન ગ્રંથો અને પુરાણોમાં આ વિસ્તારોનો ઉલ્લેખ વિભિન્ન સંદર્ભોમાં મળે છે. ખાસ કરીને આનર્ત પ્રદેશની રાજધાની કુશસ્થળી (વર્તમાન દ્વારકા) નો ઉલ્લેખ પૌરાણિક ઇતિહાસ અને **વૈદિક સંસ્કૃતિ** ના સમન્વય તરીકે જોઈ શકાય છે. ભૂસ્તરશાસ્ત્રીય ફેરફારોને કારણે નદીઓના વહેણ બદલાયા, જેણે માનવ વસાહતોના સ્થળાંતર અને વિકાસમાં મહત્વની ભૂમિકા ભજવી હતી.

પરિપ્રેક્ષ્યમાં જોઈએ તો, ગુજરાત એ પશ્ચિમ એશિયા અને યુરોપ સાથે વેપાર કરવા માટેનું મુખ્ય પ્રવેશદ્વાર હતું. ભરૂચ (ભૂ-ગુફચ) જેવા બંદરોએ આંતરરાષ્ટ્રીય સ્તરે ગુજરાતની ખ્યાતિ વધારી હતી. આ ભૌગોલિક અનુકૂળતાએ ગુજરાતને માત્ર આર્થિક સમૃદ્ધિ જ નહીં, પરંતુ સાંસ્કૃતિક વિવિધતા પણ આપી છે.

ગુજરાતના પ્રાગૈતિહાસિક સ્થળોનું વિશ્લેષણ

યુગ	મુખ્ય સ્થળો	લાક્ષણિકતાઓ
TABLE 1		
પુરાતન પાષાણ યુગ	સાબરમતી અને ભાદર નદી ખીણ	પથ્થરના બરછટ હથિયારો, ગુફા વસવાટ
મધ્ય પાષાણ યુગ	લંધણજ (મહેસાણા)	લઘુ પાષાણ હથિયારો (Microliths), પશુપાલનની શરૂઆત
નૂતન પાષાણ યુગ	લાંધણજ અને સૌરાષ્ટ્રના કેટલાક વિસ્તારો	સ્થાયી જીવન, ખેતી અને માટીના વાસણોનો ઉપયોગ

Pro Tip: GPSC ની મુખ્ય પરીક્ષામાં જ્યારે ગુજરાતના ઇતિહાસ વિશે પ્રશ્ન પુછાય ત્યારે ભૌગોલિક વિશેષતાઓ (જેમ કે ૧૬૦૦ કિમી લાંબો દરિયાકિનારો) ને ઇતિહાસ સાથે સાંકળીને લખવાથી ઉત્તરની ગુણવત્તા વધે છે.

Case Study: લંધણજનું પુરાતત્વીય મહત્વ

મહેસાણા જિલ્લામાં આવેલું લંધણજ મધ્ય પાષાણ યુગના અભ્યાસ માટે અત્યંત મહત્વનું છે. અહીંથી હજારોની સંખ્યામાં લઘુ પાષાણ હથિયારો મળી આવ્યા છે. ડૉ. હસમુખ સાંકળિયા દ્વારા કરવામાં આવેલા ઉત્ખનનમાં અહીં માનવ કંકાલ પણ મળી આવ્યા છે, જે દર્શાવે છે કે આ વિસ્તારમાં તે સમયે દફનવિધિની પરંપરા અસ્તિત્વમાં હતી. લંધણજ એ વાતનું પ્રમાણ છે કે હડપ્પીય સંસ્કૃતિના આગમન પહેલા પણ ગુજરાતમાં સુવ્યવસ્થિત માનવ વસાહતો અસ્તિત્વમાં હતી.

૨. હડપ્પીય સંસ્કૃતિના વિશિષ્ટ કેન્દ્રો: લોથલ અને ધોળાવીરા

સિંધુ ખીણની સભ્યતા અથવા હડપ્પીય સંસ્કૃતિના અવશેષો ગુજરાતમાં વિપુલ પ્રમાણમાં મળી આવ્યા છે. આ કેન્દ્રોમાં **લોથલ** અને **ધોળાવીરા** વૈશ્વિક સ્તરે મહત્વ ધરાવે છે. લોથલ એ વિશ્વનું સૌથી પ્રાચીન કૃત્રિમ બંદર (Dockyard) ગણાય છે, જ્યારે ધોળાવીરા તેની અદ્ભૂત જળ વ્યવસ્થાપન પ્રણાલી અને વિશિષ્ટ નગરરચના માટે જાણીતું છે. આ સ્થળો સાબિત કરે છે કે પ્રાચીન ગુજરાતના લોકો ઈજનેરી અને નગર આયોજનમાં અત્યંત નિષ્ણાત હતા.

લોથલ, જે ભાલ પ્રદેશમાં આવેલું છે, તે દરિયાઈ વેપારનું મુખ્ય કેન્દ્ર હતું. અહીંથી મળી આવેલા માણકા બનાવવાની ફેક્ટરી, અનાજ ભરવાના કોઠાર અને ચોક્કસ માપતૌલના સાધનો ઉચ્ચ કક્ષાની આર્થિક પ્રણાલી તરફ સંકેત કરે છે. બીજી તરફ, કચ્છના રણમાં આવેલું ધોળાવીરા તેની ત્રિસ્તરીય નગરરચના (શાસક અધિકારીનું આવાસ, મધ્યમ નગર અને નીચલું નગર) માટે જાણીતું છે. અહીંથી મળેલી જળસંગ્રહની પદ્ધતિ (Rainwater Harvesting) આજે પણ આધુનિક એન્જિનિયરો માટે સંશોધનનો વિષય છે.

હડપ્પીય સંસ્કૃતિના પતન બાદ પણ ગુજરાતમાં રંગપુર અને રોઝડી જેવા સ્થળોએ ઉત્તર-હડપ્પીય સંસ્કૃતિના અવશેષો મળે છે. આ દર્શાવે છે કે સંસ્કૃતિનો એકાએક નાશ થયો નહોતો, પરંતુ તે ધીમે ધીમે સ્થાનિક પરિસ્થિતિઓ મુજબ રૂપાંતરિત થઈ હતી.

હડપ્પીય કેન્દ્રોની તુલનાત્મક સમજ

- 1. નગર આયોજન:** લોથલમાં નગર આયોજન ગ્રીડ પદ્ધતિ મુજબ હતું, જ્યારે ધોળાવીરામાં ભૌમિતિક ચોકસાઈ સાથે ત્રિસ્તરીય વિભાજન જોવા મળે છે.
- 2. વેપાર:** લોથલ પશ્ચિમ એશિયા (મેસોપોટેમિયા) સાથે દરિયાઈ માર્ગે જોડાયેલું હતું. ધોળાવીરા જમીન માર્ગે વેપારનું સંચાલન કરતું હોવાનું માનવામાં આવે છે.
- 3. જળ સ્થાપત્ય:** ધોળાવીરામાં વિશાળ પથ્થરોથી બનેલા જળાશયો છે, જ્યારે લોથલમાં પાકી ઇંટોનું બનેલું ડોકયાર્ડ છે.

Warning: પરીક્ષામાં લોથલ અને ધોળાવીરાની લાક્ષણિકતાઓ ઘણીવાર મિશ્ર થઈ જતી હોય છે. યાદ રાખવું કે 'સાઇનબોર્ડ' અને 'ત્રિસ્તરીય નગરરચના' માત્ર ધોળાવીરામાં જ જોવા મળી છે.

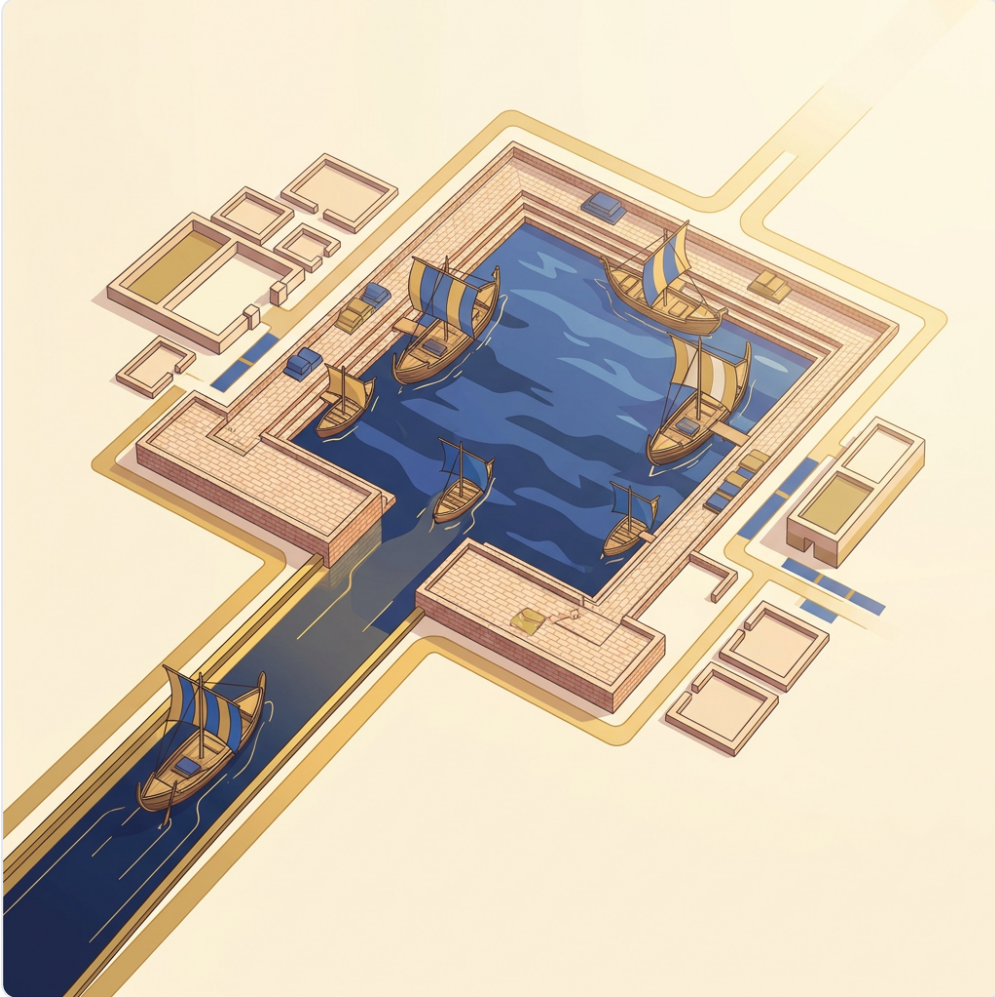

FIGURE 1 • લોથલના પ્રાચીન ગોદી વિસ્તારનું કલાત્મક પુનઃનિર્માણ અને તે સમયનું વ્યાપારી વાતાવરણ

Example: ધોળાવીરાનું 'સાઇનબોર્ડ'

ધોળાવીરાના મુખ્ય પ્રવેશદ્વાર પાસેથી ૧૦ મોટા અક્ષરો ધરાવતું એક પાટિયું (Signboard) મળી આવ્યું છે. આ અક્ષરો સફેદ પથ્થરના (Crystalline material) બનેલા છે. આ વિશ્વના સૌથી જૂના જાહેરાત બોર્ડ કે સાઇનબોર્ડ તરીકે ઓળખાય છે. જોકે આ લિપિ હજુ સુધી ઉકેલી શકાઈ નથી, પરંતુ તે તે સમયની સાક્ષરતા અને વહીવટી શિસ્તનો પુરાવો આપે છે.

૩. સોલંકી યુગ: ગુજરાતનો સુવર્ણકાળ અને વહીવટી માળખું

ગુજરાતના ઇતિહાસમાં સોલંકી વંશ (ચૌલુક્ય વંશ) ના શાસનકાળને 'સુવર્ણકાળ' તરીકે ઓળખવામાં આવે છે. મૂળરાજ સોલંકીથી શરૂ થયેલો આ વંશ સિદ્ધરાજ જયસિંહ અને કુમારપાળના સમયમાં તેની પરાકાષ્ઠાએ પહોંચ્યો હતો. આ સમયગાળા દરમિયાન ગુજરાતમાં કલા, સાહિત્ય, સ્થાપત્ય અને વહીવટી તંત્રમાં અભૂતપૂર્વ પ્રગતિ થઈ હતી. ક્ષેત્રફળની દ્રષ્ટિએ પણ સોલંકી શાસન હેઠળ ગુજરાતની સીમાઓ માળવા અને રાજસ્થાન સુધી વિસ્તરી હતી.

વહીવટી દ્રષ્ટિએ સોલંકી રાજાઓ અત્યંત કાર્યક્ષમ હતા. તેમણે રાજ્યને 'મંડળ', 'પથક' અને 'ગ્રામ' જેવા ભાગોમાં વહેંચ્યું હતું. રાજા સર્વોચ્ચ શાસક હતો, પરંતુ તેને સલાહ આપવા માટે મંત્રીમંડળ અને 'મહામાત્ય' જેવા પદો અસ્તિત્વમાં હતા. આ સમયના વહીવટમાં ન્યાયપ્રણાલી અને કરવેરાની પદ્ધતિ ખૂબ જ વ્યવસ્થિત હતી. સોલંકી કાળમાં જૈન ધર્મ અને હિન્દુ ધર્મનો સમન્વય જોવા મળ્યો, જેનાથી સામાજિક સમરસતા સધાઈ હતી.

સોલંકી યુગના મુખ્ય સ્થાપત્યો

મોઢેરાનું સૂર્યમંદિર: સિદ્ધરાજ જયસિંહના પૂર્વજ ભીમદેવ પ્રથમના સમયમાં નિર્મિત આ મંદિર તેની ખગોળીય ચોકસાઈ અને શિલ્પકળા માટે જાણીતું છે.

રાણીની વાવ: પાટણ ખાતે આવેલી આ વાવ યુનેસ્કો (UNESCO) વર્લ્ડ હેરિટેજ સાઇટ છે, જે જળ સ્થાપત્યનું શ્રેષ્ઠ ઉદાહરણ છે.

રુદ્ર મહાલય: સિદ્ધરાજ જયસિંહ દ્વારા પૂર્ણ કરાયેલું આ ભવ્ય મંદિર તે સમયની સ્થાપત્ય શક્તિનું પ્રતીક હતું.

Note: સોલંકી યુગ દરમિયાન હેમચંદ્રાચાર્ય જેવા વિદ્વાનોના કારણે ગુજરાત 'વિદ્યાધામ' તરીકે ઉભરી આવ્યું હતું. "સિદ્ધહેમશબ્દાનુશાસન" ગ્રંથની હાથી પર સવારી કાઢવામાં આવી હતી, જે સાહિત્ય પ્રત્યેના આદરનું સર્વોચ્ચ ઉદાહરણ છે.

Case Study: રાણીની વાવ (Rani ki Var) અને તેનું એન્જિનિયરિંગ

રાણી ઉદયમતીએ પોતાના પતિ ભીમદેવ પ્રથમને શ્રદ્ધાંજલિ આપવા આ વાવ બનાવી હતી. સાત માળની આ વાવ માત્ર પાણી સંગ્રહ માટે નહોતી, પરંતુ તે સ્થાપત્ય અને ધાર્મિક આસ્થાનું કેન્દ્ર હતી. તેમાં ભગવાન વિષ્ણુના દશાવતારનું સુંદર કોતરણીકામ છે. આ વાવનું માળખું 'મારુ-ગુર્જર' સ્થાપત્ય શૈલીમાં છે, જે સોલંકી કાળની આગવી ઓળખ છે. ૨૦૧૪માં તેને વર્લ્ડ હેરિટેજમાં સ્થાન મળ્યું, જે ગુજરાતના ગૌરવમાં વધારો કરે છે.

૪. મરાઠા શાસન અને ગુજરાતના રજવાડાઓ

મુઘલ સત્તાના પતન પછી ગુજરાતમાં મરાઠા શાસનનો પ્રારંભ થયો. પેશવાઓ અને ગાયકવાડ વંશે ગુજરાતના રાજકારણમાં મહત્વનો ભાગ ભજવ્યો. મરાઠાઓના આગમન સાથે ગુજરાતના વહીવટી તંત્રમાં 'ચોથ' અને 'સરદેશમુખી' જેવા કરવેરા દાખલ થયા. ગાયકવાડ શાસકોએ વડોદરાને પોતાની રાજધાની બનાવી અને શિક્ષણ તથા સામાજિક સુધારા ક્ષેત્રે નોંધપાત્ર કામગીરી કરી.

ગાયકવાડ શાસનમાં મહારાજા સયાજીરાવ ગાયકવાડ ત્રીજાનું નામ સુવર્ણ અક્ષરે લખાયેલું છે. તેમણે ગુજરાતમાં નિઃશુલ્ક અને ફરજિયાત પ્રાથમિક શિક્ષણનો પાયો નાખ્યો હતો. જ્ઞાતિપ્રથા સામે લડત અને ડો. બી.આર. આંબેડકર જેવા તેજસ્વી વિદ્યાર્થીઓને ઉચ્ચ અભ્યાસ માટે શિષ્યવૃત્તિ આપવી એ તેમની દીર્ઘદ્રષ્ટિનું પરિણામ હતું. આ સમયગાળામાં ગુજરાતના રજવાડાઓ (જેમ કે ભાવનગર, જામનગર, ગોંડલ) એ પણ પ્રજાલક્ષી વહીવટના ઉમદા ઉદાહરણો પૂરા પાડ્યા હતા.

રજવાડાઓનું વહીવટી પ્રદાન

- 1. ભાવનગર:** મહારાજા કૃષ્ણકુમારસિંહજીએ લોકશાહી વિકેન્દ્રીકરણ તરફ પહેલ કરી અને ભારતીય સંઘમાં જોડાનાર પ્રથમ રાજ્ય બન્યું.
- 2. ગોંડલ:** મહારાજા ભગવતસિંહજીએ સ્ત્રી શિક્ષણ અને 'ભગવદ્ગોમંડળ' જેવા વિશાળ શબ્દકોશ દ્વારા સાહિત્યની સેવા કરી.
- 3. જામનગર:** જામ રણજીતસિંહજીએ નગર આયોજન અને રમતગમત (ક્રિકેટ) ક્ષેત્રે ગુજરાતનું નામ રોશન કર્યું.

Important: મરાઠા શાસન દરમિયાન ગુજરાતમાં મરાઠી અને ગુજરાતી સંસ્કૃતિનો અનોખો સંગમ થયો, જેની અસર આજે પણ વડોદરાની ખાણીપીણી અને તહેવારોમાં જોવા મળે છે.

Example: સયાજીરાવ ગાયકવાડનો પ્રગતિશીલ વહીવટ

મહારાજા સયાજીરાવે ૧૮૯૩માં અમરેલીના નવ કસબાઓમાં ફરજિયાત પ્રાથમિક શિક્ષણના પ્રયોગની શરૂઆત કરી હતી, જે પાછળથી આખા વડોદરા રાજ્યમાં લાગુ કરવામાં આવી. આ એ સમય હતો જ્યારે બ્રિટિશ ભારતમાં પણ આવી કોઈ વ્યવસ્થા નહોતી. તેમણે ગ્રામ પંચાયતોને પુનર્જીવિત કરી અને ન્યાયતંત્રને વહીવટથી અલગ કરવાની પહેલ કરી હતી.

૫. ગુજરાતનો સાંસ્કૃતિક વારસો: શિલ્પ, સ્થાપત્ય અને સાહિત્ય

ગુજરાતનો સાંસ્કૃતિક વારસો અત્યંત સમૃદ્ધ અને વૈવિધ્યસભર છે. અહીં સોલંકી શૈલીના મંદિરો, મુઘલ શૈલીની મસ્જિદો અને બ્રિટિશ સમયની ઈન્ડો-સેરાસેનિક ઇમારતોનો અદભૂત સમન્વય જોવા મળે છે. સ્થાપત્યની દ્રષ્ટિએ અમદાવાદ (ભારતનું પ્રથમ વર્લ્ડ હેરિટેજ સિટી) તેની પોળો અને જાળીકામ માટે વિશ્વભરમાં પ્રખ્યાત છે. સીદી સૈયદની જાળી એ કલા અને ગણિતનું સુંદર મિશ્રણ છે.

સાહિત્યિક દ્રષ્ટિએ ગુજરાતની ભૂમિ નરસિંહ મહેતા, મીરાંબાઈથી લઈને દયારામ અને પ્રેમાનંદ જેવા ભક્ત કવિઓની રહી છે. અર્વાચીન યુગમાં નર્મદ, દલપતરામ અને ગોવર્ધનરામ ત્રિપાઠીએ ગુજરાતી સાહિત્યને નવી ઊંચાઈએ પહોંચાડ્યું. **ગાંધીવાદી મૂલ્યો** એ ગુજરાતના સાહિત્ય અને વિચારધારામાં લોકશાહી શક્તિ અને નૈતિકતાનો સ્પર્શ આપ્યો છે. સાહિત્ય માત્ર કલા નથી, પણ સામાજિક પરિવર્તનનું માધ્યમ રહ્યું છે.

સ્થાપત્ય શૈલીના વિવિધ પ્રકારો

મારુ-ગુર્જર શૈલી: સોમનાથ અને મોઢેરાના મંદિરોમાં જોવા મળે છે. તેમાં ભવ્ય શિખરો અને ઝીણવટભર્યું કોતરણીકામ હોય છે.

ઈન્ડો-ઈસ્લામિક શૈલી: અમદાવાદની જામા મસ્જિદ અને અડાલજની વાવમાં હિન્દુ અને ઇસ્લામિક સ્થાપત્યના તત્વોનો સમન્વય જોવા મળે છે.

ઈન્ડો-સેરાસેનિક શૈલી: વડોદરાનો લક્ષ્મી વિલાસ પેલેસ અને મુંબઈની ગેટવે ઓફ ઈન્ડિયા (જેમાં ગુજરાતી સ્થાપત્યની અસર છે) આ શૈલીના ઉત્તમ નમૂના છે.